

SEREGÉLYESI JÁNOS

IRODALMI DÍJAK

Marczibányi-díj 3.

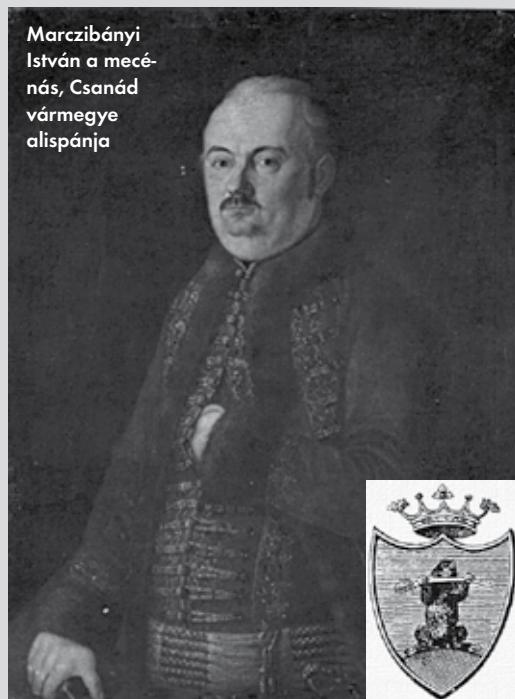
Az időrendileg elsőnek számító díj mindig figyelemre méltó. Ez volt az úgynevezett *Marczibányi-díj*, vagy *Marczibányi-jutalom*. Nem is volt rövid életű, 1815-től 1949-ig létezett. Ez a díj a magyar nyelven írt szellemi terméket, irodalmi, történelmi, nyelvtani és természettudományos értekezést kívánta ösztönözni. Olyan korban, amikor még erre nem volt példa. Érdemes rá kétszáz év múltán is emlékezni.

A díj mögött a *Marczibányi Alapítvány* állt. Az alapító *Marczibányi István* jó nevű, nemes család sarja, földbirtokos volt. 1752-től 1810-ig élt. Igen jelentős földbirtokokat örökölt a déli megyékben. A II. József-féle felvilágosodás korának gyermeke volt, talán ez is magyarázza széles körű jótékonykodásait. Nemcsak irodalmi díjat alapított, hanem igen jelentős összegekkel és műkincsekkel gazdagította a Nemzeti Múzeumot, a Ludovika Akadémiát és még sokakat, például a budapesti Szt. Lukács (Császár) Fürdő melletti első Irgalmas Kórház az ő pénzéből épült. Valljuk be, Marczibányi Istvánról keveset tudunk! A nevét viseli egy kedvelt, budai tér, de a névadó már kiesett a közemlékezetből.

Lapozunk kicsit a régi iratok közé! A Marczibányi család már a XIII. században feltűnt a délkeleti végeken, de a nemességet Mátyás király alatt szerezte. A család a Csongrád-Csanád vármegyei vezetésben a XVII. századtól kapott tisztségeket. Az országos vezetésben jóval később tűnt fel. *Marczibányi István* is ősei pályáján indult. 1752-ben Makón született. Budán, Pozsonyban és Nagyszombaton járt katolikus iskolákba. Az egri Jogakadémiát végezte, s a Csanád megyei táblabíróságra választották meg táblabírónak. Később alispánnak. Itt sikerrel tevékenykedett az 1780-as évek második és az 1790-es évek első felében. Az 1790–91-es, rövid ideig vérmes magyar reményeket keltő budai Országgyűlésen megyei küldött volt. A hivatali teendőktől később megvált, állítólag egészségügyi gondjai miatt. Családi birtokai mellett (Csanád, Arad, Szerém, Trencsén vármegyékben) a feleségével kapott birtokokat is irányította. Birtokai központjával Torna községet választotta. Ez a község Arad városától 15 kilométerre fekszik. Birtokait igen eredményesen vezette, jövedelméből jelentős összegeket ajánlott fel katolikus egyházi és betegápolási célokra.

1779-ben kitört a bajor, örökösödési háborúság. A szembenálló felek a Habsburg Birodalom és a Porosz Királyság voltak. Marczibányi István a saját költségén egytucatnyi katonát állított ki, s jelentős ingyentakarmányt szolgáltatott a lovasság számára. A háborúba bocsátkozás értelméről Mária Teréziának és II. Józsefnek is egymástól eltérő volt a véleménye. A felek hamarosan ki is egyeztek. A Habsburg-udvar királyi tanácsosi címmel honorálta Marczibányi támogatási készségét.

Pár év múlva, 1787-ben kitört a Habsburg–török háború. Ennek hadszíntere igen közel volt birtokaihoz. Ennek ellenére nincs adatunk arról, hogy ebben a háborúban is vállalt e valamit. II. József és a magyar nemesség között a 80-as években egyre feszültebbé vált a hangulat. József császár erős, központosítási törekvései – a vármegyék helyett körzetek alakítása, a bírósági szervezet átalakítása, a német nyelv hivatalossá tétele és nem utolsósorban

Marczibányi István a mecénás, Csanád vármegye alispánja

a nemesség adómentessége elleni kezdeményezések – egyre fokozták a feszültséget. Marczibányit is nyilvánvalóan érintették ezek a törekvések, de nem tudjuk, hogy miképp vélekedett ezekről. A vármegyében, úgy tetszik, nem vesztette el tiszteletét, de nem függesztette fel az udvarral kapcsolatos lojalitását sem. Talán ennek köszönhető az *Arany sarkantyús vitéz* címét, amelyet büszkén viselt. Bizonyára nem kedvelte az erőltetett németesítést, hiszen támogatási készsége a magyar irodalom irányában talán ez időben alakult. Nem tudjuk, hogy előfizetett-e az ekkoriban induló, magyar nyelvű hírlapokra (Magyar Hírmondó, Magyar Kurír, Magyar Merkurius), vagy a Batsányi, Kazinczy és Kármán által szerkesztett irodalmi folyóiratokra (Magyar Museum, Orpheus, Urania). Lehetőségeit folyamatos jótékonykodásra használta fel. Alakja a nemesi felvilágosodás nemzeti művelődési programjához számított.

A Rákóczi-szabadságharcot egy ismert békekötés zárta le. Ennek történelmi megítélése

sokáig változott. Pár évtizede egyre inkább az a történelmi vélekedés, hogy a békekötés után – főleg a felvilágosodás időszakában – igen jelentős, társadalmi gyarapodás indult el. Épülni kezdtek az arisztokraták kastélyai (Fertőd, Gödöllő, Ráckeve), s épülni kezdtek minden járásban a nemesi kúriák. A fejlődés megmutatkozott az egyetemi képzés korszerűsítésében, a jogi akadémiák fejlesztésében, a nyomdák és a könyvkiadás elterjedésében, a könyvtárak (egyházi könyvtárak) nyilvánossá tételében, a sajtó kibontakozásában, az iskolaügyben és a közegészségügyben. Nincs kellő adatunk a Marczibányi-vagyon további gyarapodásának okairól. Lehet, hogy a 90-es évek elején indult és jó másfél évtizedig tartó francia háborúban a megnövekedett hadtápkereslet külön kedvezett birtokai termékeinek. 1800-ban királyi, belső titkos tanácsosi címet kapott, s meglehetősen váratlanul Budára költözött. Budán, a Dísz téren a Batthyány családtól vásárolt szép házat. Ezekben az években személyesen is közel került néhány ugyancsak Budán lakó irodalmárhoz. Rendszeresen vendége volt *Verseyhy Ferenc*, *Virág Benedek*, *Révai Miklós* és *Kovachich Márton György* (történetíró, jogtörténész). Könyveik megjelenésének költségeit általában Marczibányi vállalta. A kortársak szerint Verseyhynek – aki szinte családi költőjének számított – köszönhető az alapítvány ötlete.

A *Marczibányi Alapítvány* 1805-ben keletkezett. Marczibányi hetvenezer forintot hagyott jótékony célokra (a Széchenyi Akadémia alapítására tett felajánlása hatvanezer forint, ennek kamataiból keletkezett a díj). Az alapítvány egyik pontja a Nemzeti Múzeumnak rendelt évi ezer forint. Ebből az irodalomnak szánt évi négyszáz forint az úgynevezett Marczibányi-díj. Összehasonlításképpen: egy egyetemi tanár évi fizetése nyolcszáz forint, Virág Benedek évi kegydíja háromszáz forint. A díjnak volt egy százforintos magyar, nyelvészeti pályázata is. Arról, hogy az alapítvány értékét érintette-e az 1800-as évek első évtizedében a napóleoni háborúk költségei miatt kialakult infláció, nincs feljegyzés. A díjazás feltétele: „hazai nyelven készült, a legbensőbb s a jó erkölcsöket tárgyaló vagy históriákban vagy törvényes vagy orvostudományokban vagy classicusok fordításában eredményes mű.”

Marczibányi István 1810 decemberében, ötvennyolc éves korában meghalt. Végrendeletében másféle alapítványokat is tett, például az építendő Ludovika Akadémiának is juttatott ötvenezer forintot, elsősorban magyar nyelvű tisztképzés és magyar nyelvű szakirodalom céljára. A pénzt elfogadták, de a magyar nyelvű tisztképzéstől nagyon fázott az udvar. Ezt lényegében el is szabotálták. A Marczibányi házaspárnak nem született gyermeke. Egy, a felesége családjánál árván maradt kisleányt neveltek fel és házásítottak ki. A kisleány *Majthényi Anna*, ő később Madách Imre édesanyja. Marczibányi igen jelentős műkincseit a Nemzeti Múzeumra hagyta, köztük Zrínyi- és Báthori-relikviákat.

Az irodalmi díj, illetve jutalom kezelését az alapító Pest Vármegyére bízta, a díj fővédnökül József nádort kérte fel. (Ez ugyancsak a Habsburgokkal való jó viszonyra utal.) Az alapítvány és a feladat meglehetősen újszerű volt. A Pest Vármegye nyolc tisztségviselője mellé a nádor a Nemzeti Múzeumból delegált két szakértőt (Schedius Lajos esztétika-tanárt és Horvát István történészt, könyvtárost). A Marczibányi-bizottság elnökének *gróf Teleki Lászlót* tette meg.

Az alapítvány jogilag 1815. július 15-étől élt. A bizottság pályázatokat kért és jelgés pályázatokat bírál el. Ennek alapján osztott elméletileg évente díjat. Az évenkénti díjkiosztást, eredményhirdetést meglehetősen összevisszaság jellemezte. Később abban állapodtak meg, hogy háromévenként rendeznek ünnepélyes díjkiosztást, de akkor több évre visszamenőleg is.

Az első díjkiosztás 1817. november 23-án történt. A díjat maga a nádor adta át. A helyszín a vármegye díszterme. Az első díjazott *Pethe Ferenc* gazdasági szakíró, műve: *Természethistória és mesterségtudomány*. Azután *Virág Benedek: Magyar századok 1301–1437*. Majd *Fejér György: Mostani és régi nemzeteket esmértező lexikon*.

Ezt követően szünet következett. A legközelebbi, 1820-as, ünnepélyes díjkiosztásnál ismét visszamenőleg értékelték. Ekkor kapott például díjat *Kisfaludy Sándor: Regék magyar előidőkből* című műve. Az 1822-es év díjazottja *Horvát István* (a reformkor legendás történésze) *Magyar ország*

gyökeres régi nemzetségeiről, figyelem gerjesztésül című könyve. A pályázat elbírálási zavarodottságát jelzi, hogy pár év múlva rájöttek, szerencsés lenne bizonyos szakosztályokat kialakítani: könyv, irodalom, anyanyelv és história. Később azt észlelték, hogy nem érkezik elég pályázat, majd arról panaszkodtak, hogy a pályázatok nem elég színvonalasak. De a pályázók részéről is jelentek meg panaszok, többen jelezték, hogy pályázatukról évek múlva sem tudnak semmit.

1825–26-ban *Batsányi János* is pályázni kívánt a Marczibányi-díjra. Azt remélte, hogy a díj elnyerése alkalmat ad a hazatérésére linzi száműzetéséből. Nincs tudomásunk a pályázat tényleges benyújtásáról. Tovább nehezítette a működés folyamatosságát, hogy a nádor által megbízott elnökök két-három éven belül elhaltak. Legközelebb csak 1834-ben, majd 1835-ben próbáltak eredményt hirdetni. Így részesült díjban *Kövy Sándor* sárospataki jogászprofesszor (Szemere és Kossuth jogászprofesszora, *A magyar polgári törvény az ő munkája*).

Díjazott munkák: 1928-ban *Fáy András: Újabb eredeti mesék és aphorizmak*, ugyancsak 1828-ban *Vörösmarty Mihály: Zalán futása* és *Kisfaludy Károly: Auróra – almanach*. Majd *Bitniz Lajos: A magyar nyelvbeli előadás tudománya* és *Czuczor Gergely: Aradi gyűlés* (hősköltemény).

Érdekes helyzet állt elő. A díj alapja, a pénzösszeg folyamatosan rendelkezésre állt, ám a döntéshozók folyamatosan mulasztottak. 1839-ben lemondott az elnök, Cziráky gróf. A következő megbízott *Majthényi György* mindjárt észlelte a bizottsági munka átláthatatlanságát, s revíziót rendelt el. Kiderült, hogy jó néhány pályamű egyszerűen eltűnt a vármegye irattárában, vagy az elbírálók elvesztették azokat. Természetesen a Marczibányi család is észlelte a gondatlan ügykezelést, s hangot adott véleményének, hogy ez semmiképpen nem felel meg az alapítványtevő akaratának. Amikor azután *Majthényi* elnök is lemondott 1845-ben, a család az Akadémiához fordult.

A hányatott sorsú alapítvány ügye fordulatot vett. Mint köztudott, Széchenyi vezetés, országgyűlési indítványa nyomán alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia. Ennek központjában egy Tudós Társaság állt. A Tudós Társaság 1831-től elhatározott egy díjat a magyar nyelvű irodalom segítésére. A Tudós Társaság mögött álló arisztokraták igen jelentős pénzt ajánlottak egy évenként kiosztandó Akadémiai Nagydíjra. Ez az összeg: kétszáz arany volt, mintegy ezer forint. Ezt az elismerést 1832-től kezdve adta az Akadémia, de az előd, a minta a Marczibányi Alapítvány volt. A Tudós Társaság elnöke – mintegy az Akadémia első elnöke – gróf Teleki József. A Marczibányi-bizottság következő, nádor által jelölt elnöke ugyancsak Teleki József. A Marczibányi család lépett, megkereste Telekit, s javasolta, hogy az Akadémia vegye át a Marczibányi Alapítvány kezelését. A pénz szerencsére megmaradt és rendeltetésszerű felhasználásra várt. A vármegye nem tiltakozott, hogy a számára csak terhet jelentő pályázati elbírálásokat átadja. 1845 tavaszán a Marczibányi-bizottság ezzel megszűnt. Az utolsó, általa kiosztott díj 1845-ben *Széchenyi István: Hitel* című műve. Ezt követően a Marczibányi-díjat az MTA gondozta tovább mintegy száz évig, 1949-ig.

Az első világháború után az Akadémia – mint az egész ország – szinte a teljes vagyonát veszítette. Évekig nem tudtak fizetni díjakat. A tudományos elismerésekre emléklapokat adtak ki. Később ebbe fokozatosan besegített az állami költségvetés.

A második világháború után államosították az Akadémia megmaradt vagyonát is. Néhány évig, 1949-ig még osztottak Marczibányi-díjat. Az utolsó díjat a neves jogászprofesszor *Eckhart Ferenc: Magyar Alkotmány és Jogtörténet* című műve nyerte.

Marczibányi Istvánt 1810 karácsonján temették a budai, vízivárosi, Szent Erzsébet apácák által gondozott *Szt. Ferenc Sebei Templom* altemplomába. A körülötte levő kolostor és menház (Gondviselés Háza) ugyancsak az ő segítségével épült. Itt nyugodott békében százharmincnégy éven át. A főváros ostroma alatt, 1945 januárjában a szovjet katonák feltörték a sírját. Feltehetően kincseket kerestek, de hiába. Marczibányi István kincseit nem vitte a sírba. Példaszerűen szétosztotta. A magyar kultúra kincsesládát gyarapította.

A vízivárosi templom, amelynek altemplomában a mecénást végső nyugalomra helyezték

